

Mahai-ingurua

MAIDER BEDAXAGAR
Liburuzaina

AGURTZANE ELORDUI
UPV/EHU (Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa Saila)

IRANTZU EPELDE
CNRS-IKER UMR 5478

OROITZ JAUREGI
UPV/EHU (Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila)

PILARTXO ETXEBERRIA
Euskaltzaindia (Ahoskera Batzordeko kidea)

MIREN LOURDES OÑEDERRA
Euskaltzaindia (Ahoskera Batzordeko burua)

Ahoskera Batzordeko kideen mahai-ingurua:
Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua araua, atalez atal

MAIDER BEDAXAGAR.— Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua (EBAZ) arauaren urtemugaren ospatzeko botzik bildu gara egun. Mahai honen inguruan bilduak gara: Lourdes Oñederra, Pilartxo Etxeberria, Irantzu Epelde, Oroitz Jauregi, Agurtzane Elordui eta nihaur —Lourdesi esker taldean sartzeko ohorea ukan dudana—.

Urtean zenbait aldiz, taldetto hau biltzen gara eta gure hizkuntzaren ahoskera, azentuak, ikertuz, esaldi erritmoak, soinuak, silaba-tankak, melodiak, aireak, batzuetan hitzen kantuak ditugu solasgai.

1993an lehen Ahoskera Batzordea sortu zen Euskara Batua Batzordearen atal modura eta Patxi Altuna euskaltzain osoa buru zuena. Ondoko urtean, Euskaltzaindiaren XIII. Biltzarrean, lehen abiaburuak eta proposamenak egin ziren, zerrenda xehe batekin, adibidez ilustratua (Etxeberria 1994, Oñederra 1994a, b).

Beranduagokoa da Ahoskera Lantaldea, Euskara Batuaren Batzordearen lantalde gisa sortua. 1995. urte azkenetik 1998ra aritu zen lanean. EBAZ 1998an Euskaltzaindiak onartu zuen —ekainean— eta plazaratu —irailean—.

2011n abiatutako lantalde suntsikor baten garapenetik, 2013an, oraingo Ahoskera Batzordea (lantalde izan zenaren estatusa aldatuta) sortu zen. Hogei urteren buruan, xuxen. Badirudi 3 zenbakian berma eta hamarkadak ospatzeko usaia duela EBAZek.

Hortik aitzina eta zortzi urtez, aurkezpenak, jardunaldiak, ikastaroak proposatu dira; Hegoalde zein Iparraldeko hainbat herritan, ahoskeraren inguruko hausnarketak eraman dira parte-hartzaileekin.

2023an, hots, aurten, EBAZen 25 urteak ospatzen ditugu, eta gibel so eginik, xendra loratua ikus dezakegu. Honek, nola ez, konfiantza ematen digu!

Arauen jakinaraztea, arauen sortzea, lana da, horiek idatziz argiki uztea ere bai, eta horien barreiatzea, partekatzea eta hedatzea oraino besterik. Izan ere, desiratuko genuke jendeak ezagut ditzan, beregana ditzan eta, nola ez, erabil ditzan. Hiztunak nola erdiets dezakeen maila zainduko ahoskera bat, hizkera-mailen kontrolatzea nola kausi dezakeen, zer duen berea eta zer erabil dezakeen besteekilako solasetan, ala hitzaldi publiko batean, ala irratian, ala telebistan... Hauexek dira, besteak beste gure xedeak.

Audela, Jean Haritschelhar gogoan izan nahi izan dugu urtemuga honetan eta ezin genezake ahantz, bere boz barnakorrak lagundurik, hitz egiteko zuen trebetasuna eta artea.

Aurkezpen-prozeduraz, EBAZ barneko arauen inguruan solasean aritzeko, arauak sailka zatitzea ongi iduritu zaigu. Mahai-inguruaren xendra ireki dezagun, beraz.

M.B.— Herrialde bateko hiztuna herrikideengandik urrun dezake distantzia geografikoak. Pilartxo Etxeberriarekin ikusiko dugu euskaldunak bere bizitokiaren aztarna dakarrela maiz bere silaba-solasean. Nola aplika genitzake EBAZen arauak, dugin hizkeratik abiatuz egoera formaleko ahoskerarako bidean?

PILARTXO ETXEBERRIA.— Aldakortasuna berezkoa du ahoskerak, *a*) aldakortasun geografikoa (euskalkien arteko aldakortasunaz gain, aintzat hartu beharrekoak dira belaualdi zahar eta gazteen arteko desberdintasunak, euskaldun zahar eta berrien artekoak...) eta, *b*) aldakortasun estilistikoa (*keizak bildu zittun* / gereziak bildu zituen). Aldakortasun-maila horiek landu eta ulertu ahal izateko, prosodia aintzat hartzea ezinbestekoa da, prosodia (ez azentua bakarrik). Prosodia ezberdinak dira hizkera-maila ezberdinen oinarri eta bide.

Ahoskera aldakorra eta bizia baita (euskalkien barrenekoa eta orobat euskalkien artekoa), erabilera-mailak ikastea/irakastea eta erabiltzea garrantzi handikoak dira gurea bezalako hizkuntza txikiaren osasunerako.

Euskalkien aniztasunetik jaso beharko genituzke lagunarteko hizkerarako behar diren ereduak. Hori dela eta, EBAZ arauak ez dute aukera bakar bat lehenesten. Euskalkien arabera ahoskera desberdinak onartzen dira batuaren maila zaindurako. Adibidez, zubererazko seigarren bokalari dagokiona I. arauan; III.ean, hiato (III.1) eta diptongo aukera; VI.ean, hasperena; VII.a, (des)palatalizazioaz; XII.a, hitz hasierako <z> kontsonante ondoan gertatzeari dagokiona; eta XIII.a, <ez> hitzaren ahoskerari dagokiona.

Halakoetan euskalkien arteko aldakortasun dialektala islatzen da. Esaterako III.2. atalak mugatzen du III.1. araua (Euskaltzaindia 1998: 487): «Bokal bi segidan eta lehena <i> edo <u> bada, bokal-bilkura bi silabatan ahoskatuko da (hala nola: abi.an, sozi.ala, zi.ur) [...]»; baina: «Bokal-bilkura hauek silaba bakarrean (diptongoan) ahoskatzen dituzten Ekialde eta Iparraldeko euskalkietako hitzunengan hizkera zaindutzat hartuko da ahoskera hori».

Nahiz eta aldakortasuna ez den berdin adierazten arau guztietan, eta batzuetan ezer ez adierazi, ez da ulertu behar aukera bakarra ematen denik. Edonola, arauak ez dute aukera bakar bat lehenesten. Euskalkien arabera ahoskera desberdinak onartzen dira batuaren maila zaindurako. Ondoren zehazten dira, lehen aipatuak osatuz, euskalkien arteko aldakortasuna ispilatzen duten arauak (Euskaltzaindia 1998: 487-490):

- Bokalez, I. arauaren arabera onargarri dira /a, e, i, o, u/ zein /a, e, i, o, u, ü/.
• Kontsonantez, VI. arauko <h>-aren erabileraz proposatua adibide egokia da hemen: «Letra hau hostuna den Iparraldeko euskalkietako hitzunez idatzi bezala ahoskatuko dute hizkera zainduan. Letra hokabea den Hegoaldeko euskalkietako hitzunen ahoskera zainduan ere ez da ahoskatuko. Salbuespen bakarra Hegoaldeko ahoskeran <zihoan> bezalakoetan gertatzen da <h> [x] belarraz ahoskatzen da, gaztelaniazko <jamón> hitzaren lehen kontsonantea bezala, alegia».

Beste horrenbeste gomendatzen da <ph, th, kh> kontsonante hasperendunekin.

- Bestalde, baina, IV. arauak dio: «Bokal biren artean <h> idazten denean, <h> ahoskatzen ez den euskalkietako hitzuna ere bokal bakoitza silaba batean ahoskatuzera joko dute hizkera maila zainduan: (bi.hurtu, a.hula, ge.hiegi)».
- Bokalkontsonante bilkurez, VII. araua: «<il, in> letra-bilkura hauek (hala nola: mila milla edo mailua mallua, bina biña edo baino baño) ahoskatzen diren euskalkietako hitzunengan bustikuntza hori ahoskera zainduan ere egoki da. Bustikuntza hori ez duten euskalkietako hitzunengan, noski, bustidurarik gabea izango da ahoskera zaindua ere (hala nola: mila mila edo mailua mailua, bina bina edo baino baino)».

- Kontsonante bilkurez, XIII. arauaren arabera onargarri dira: *enaiz, eluke* edo *eznaiz, ezluke*.

M.B.— Aldakortasun estilistikoari esker, hiztun batek egun guztietako hizkuntzatik haratago adierazpen bereziak, hizkuntza figurak eta erretorika balia ditzake. Nola uztartu, Agurtzane, estiloaren libertatea eta ahoskera-araua?

AGURTZANE ELORDUI.— Pilartxo Etxeberriak ederki azaldu duenez, euskalkien baliabide fonetiko-fonologikoak bere baitan biltzen ditu EBAZ arauak, eta batasuna helburu duela, horietako batzuk lehenesten ditu hizkera zaindurako. Baina, aldi berean aldakortasun geografiko hori, hau da, euskalkietan barrena dauden ezaugarri fonetiko-fonologiko horiek, baliabide soziolinguistikotzat ere baditu EBAZek: euskal hiztunak identitate eta estilo desberdinak eraikitzeko behar dituen baliabide soziolinguistikotzat, hain zuzen ere.

EBAZen azken helburua da, baina, «zainduak» deitzen ditugun komunikazio-testuinguru horietan hiztun horrek baliabide-erreferentzia argiak izan ditzala. Eta zentzu horretan erreminta-kutxa hori ordenatzeko ere, gidalerroak ematen dizkigu. Betiere, ordenatze horretan erregistro zaindua da EBAZen ardatz nagusia.

«Hizkera zaindua» berez kontzeptu estetikoa da eta zenbait testuingururen, generoren eta pertsona motaren irudi estiloarekin uztartzen du EBAZek. Testuinguruetan hau berau izan daiteke adibide egokia, hitzaldi batean ohiko dugun estetika linguistikoa. Generoetan ziurrenik hedabideetako albistegia izan daiteke generoen erduetan argiena; albistegian diharduen esatari horrengandik espero dugu erregistro zaindua. Azkenik, gu guztiok une jakin batean, edozein ahots publiko eta jendeaurreko horrekin lotzen dugu erregistro zaindua.

Horrelako testuinguruetan eraikitzen ditugun estilo soziolinguistikoetarako proposatzen ditu EBAZek arauak eta, hor, oso zaintzekoak ikusten ditu euskararen batasunarekin loturiko alderdiak. Jendeaurreko testuinguru horiek sarritan audientzia zabalagoak (translokaloagoak) izan ohi dituzte eta hedatzeko aukera handiagoa. Hortxe, beraz, aparteko garrantzia hartzen du Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalkien artean gero eta handiagoa den haustura dialektala leuntzeak, hain zuzen ere. EBAZek duen helburu soziolinguistiko horretan araurik esanguratsuenak (eta ziurrenik Hegoaldean polemikoenak) VIII –<j> (yota)— eta V.1 –/e/ eta /i/ aurreko <g>arena— dira. Salbuespenak salbuespen, yota ahoskera

proposatzen da hitz-hasiera eta hitz-barruko ahoskera zainduan. V.1. <g>, /e/ eta /i/ bokalen aurrean, beste bokalen aurrean bezalaxe ahoskatu behar da ahoskera zainduan behintzat (hala nola, *geologia*).

Adibidez, «-logia» atzizkiarekin ere sortzen da arazoa: gaztelaniazko *-logía* (/x/) eta frantsesezko *-logie* (/ʒ/). Garrantzitsuago da hemen kontuan izatea, /x/ ez dagoela Iparraldeko hitzunen fonemen artean, ezta /ʒ/ Hegoaldeko askorengan ere: alegia, ez dute balio ez bata ez besteak ahoskera batzeko. Hegoaldean zein Iparraldean dagoen y (/j/) ahoskera proposatzen da, beraz, aukera zaindu eta bateratzaile gisa.

Helburu soziolinguistiko bateratzaile (eta, neurri handian, ez baztertzaile) horiek ditu EBAZek, euskara batuaren ahoskerarako proposamena den aldetik. Baina EBAZen helburua ez da inolaz ere aukera estilistikoak murriztea: izan ere, euskaraz ahoz diharduen hiztun horrek duen identitate eta estilo desberdinak eraikitzeko erreminta-kutxa aberastea da EBAZen azken xedea: zentzu horretan euskalkien ezaugarri fonetiko-fonologikoak aukeran uzten ditu sarritan, identitate- eta estilo-sorkuntzarako erabat irekirik: beste era batera esanda, malgua da, ahoskera zaindu bat baino gehiago litezke EBAZi estuki jarraituta ere. Hona hemen, horren adibide zenbait, ideia ulertzeko:

- VI. arauko <h>aren ahoskera proposamena izan daiteke adibide adierazgarria: «Letra hau hostuna den Iparraldeko euskalkietako hitzunek idatzi bezala ahoskatuko dute hizkera zainduan. Letra hoshabea den Hegoaldeko euskalkietako hitzunen ahoskera zainduan ere *h* ez da ahoskatuko» (Euskaltzaindia 1998: 488).
- Bestalde, VII. arauan <il, in> letra-bilkura hauek bustiduraz (hala nola: *milamilla* edo *mailua* mallua, *bina* biña edo *baino* baño) ahoskatzen diren euskalkietako hitzunengan bustikuntza hori ahoskera zainduan ere egoki da. Bustikuntza hori ez duten euskalkietako hitzunengan, noski, bustidurarik gabea izango da ahoskera zaindua ere (hala nola: *mila* mila edo *mailua* mailua, *bina* bina edo *baino* baino).

Azkenik eta EBAZen kudeaketa estilistikoaren azalpena amaitzeko azpimarratu behar da euskararen aldakortasunaren unibertso semiotiko osoan kokatzen duela EBAZek hizkera maila zaindurako proposamena. Horrela ulertu behar ditugu II. arauko II.a eta II.b atalak, esaterako. Arauan <ea> eta <oa> idatzi bezala ahoskatzea proposatzen zaigu: *etxea* eta *telefonoa*. Baina, aldi berean, hizkera-

-mailaren araberrako aldagarritasunaren berri ematen digu, eta ageri-agerian azaltzen digu ez direla gaitzesten euskalkien bestelako ahoskerak. Bokalkilura horretan ordezkatzetik egiten ez den euskararen *etxea etxea* izango da hizkera maila guztietan; *etxia* eta *telefonua* bezalakoak egiten dituzten euskalkietan, bestalde, zaindua ez diren bestelako hizkera mailetan egoki eta zuzentzat hartzen dira (Euskaltzaindia 1998: 487):

- II.a. <ea, oa> idazten direnen bestelako ahoskerak egoki eta zuzen direla gainerako hizkera mailetan (hala nola: *etxia*, *etxie*; *geruago*, *telefonua* eta kidekoak).
- II.b. <ia, ua> idazten direnen bestelako ahoskerak egoki eta zuzen direla gainerako hizkera mailetan (hala nola, zerbait tartekatuz: *mendiya*, *mendixa*, *mendiza*; *buruba* eta kidekoak edo, bigarren bokala aldatuz edo kenduz: *mendie*, *mendi*; *burue*, *buru* eta kidekoak)¹.

Horixe bera V. arauaren <b, d, g, r> bokalartean desager edo alda daitezkeen kasuena (hala nola: ari naiz *ai naiz*, horiek (*h*)*oiek*, egon *eon*, edan *ean*, eran eta abar). Hor berriz ere argi zedarritzen da zer dagokion erregistro zainduari: «Ahoskera horiek erabat egoki eta bidezko dira gainerako hizkera mailetan, baina hizkera zainduan bokalarteko kontsonanteak ahoskatu egin behar dira» (Euskaltzaindia 1998: 488).

M.B.— Euskaltzainak, euskara zaindu nahi du. Oroitz Jauregi euskaltzain urgazleak, berriz, fonemak ere zaindu nahi ditu. Ikus dezagun nola egiten duen.

OROITZ JAUREGI.— Bai, arauen oinarrian dagoen irizpide garrantzitsu bat izango dut mintzagai: euskarazko hotsen gordetzea, mantentzea. Zer esan nahi du horrek? Ahoskera zainduan euskarazko hotsak ekoiztea. Erabaki horrek itxiko lieke bidea beste hizkuntzetako hotsei eta, era berean, euskarazko hotsak, galtzen egon daitezkeenak, ez daitezen gal ahalbidetuko luke.

EBAZ erregelen ulergarritasunaren izenean ahalik eta zehaztapen tekniko gutxien ematea komeni da erredakzioan, EBAZen irakurketa zailtasun handirik gabe uler dadin, irits dadin. Baina zenbaitetan zehaztasun teknikoak, fonetika eta

¹ Aipuren jatorrizko testuan huts tipografiko bat dago: *mendiza* adibideko «z» letrak [3] hotsa adierazten du (arauaren 1. oin-oharrean Lekeitioko ahoskera ematen da ahoskera horren eredutzat).

fonologiari dagozkionak, aipatzea lagungarria da (EBAZen jazotzen ez dena). Ildo horretatik garrantzitsua da ideia bat, kontzeptu bat: «fonema».

Zentzu orokorrean, definizio azkar eta zabar batean fonemak hotsak dira, baina hots guztiak ez dira fonema. Fonemak, ahoskatutako hotsak dira, baina hiztunak bereizi, gogoratu eta nahita egin ditzakeen hotsak, hiztunak burmuinean gordetzen duen fonema-biltegia osatzen dutenak. Ikus adibideak: «baba» hitzeko bi ak ez dira berdin ahoskatzen (Iparraldeko gazteek bai), isilunetik abiatuta, lehenengo a hersketa batekin ekoizten da (ezpainei begiratzea besterik ez dago horretaz jabetzeko, kasu honetan, ikusteko); aldiz, bigarrena ekoizteko ez da hersketarik egiten, organu artikulatzaileak hurbildu egiten dira, hersketara iritsi gabe (nahita egiten ez bada, behintzat). Hitzunarentzat, ordea, fonema berbera da, bere gogoan /b/ fonema dago bi ak egin nahi dituenean, hala egin nahi izan du eta euskal entzuleak halaxe hautematen du, bi hotsetan: /b/.

Hizkuntza bat menperatzeak esan nahi du, hotsei dagokienean, hiztunak izan behar dituela hizkuntza horren fonemak; gutxienez hizkera guztiek batzan dituztenak (eta geroxeago ikusiko dugun moduan, ahoskera zainduan agian gehixeago ere bai).

Hizkera guztiek batzan dituztenak dira, esaterako, bost bokalak. Hala agertzen da jasoak bokalei dagokien atalean, lehenengo arauan: «<a, e, i, o, u> Idatzi bezala ahoskatu: [a, e, i, o, u] [...]» (Euskaltzaindia 1998: 487).

Euskarazko hots guztiak mantendu nahia ikusten da, era berean, zenbait arautan, adibidez I. arauan, bost bokalen aipamena egin ondoren esaten denean: «[...] sei bokaleko sistema duten Iparraldeko euskaretan <u>aren ahoskera biak onartzen dira ([u] eta [ü]), hala eskatzen duten hitzetan eta baita ere euskalkiaren erabilera zainduan» (Euskaltzaindia 1998: 487). Edo: «VI. <h> letra hau hostuna den Iparraldeko euskalkietako hitzunei idatzi bezala ahoskatuko dute hizkera zainduan. Letra hotskabea den Hegoaldeko euskalkietako hitzunen ahoskera zainduan ere <h> ez da ahoskatuko» (Euskaltzaindia 1998: 488).

Kasu hauetan hizkuntzaren errealitateari begiratu zaio; estandartzea batzea da, baina euskararen kasuan ez da muturreraino eraman nahi izan hatsarre hori. Ez da zilegi euskarazko hots bat, fonema bat, hiztunaren inbentariotik kentzea.

Fonemak gorde nahia ikusten da beste arau batzuetan ere: «VII. arauan,

albokari palatalaz ari den zatian, esaten da: «[...] ahoakera zaindua <ll> –milla– da eta ez <y> –miya– [...]» (Euskaltzaindia 1998: 488-489). Beraz, albokari palatala mantentzearen alde egiten da. Egia da egun, batez ere Hegoaldeko gazteengan ll/y aldakortasuna sumatzen dela; are gehiago, <ll>rik ez dutela (berdintze edo neutralizazioa) ekoizpen askotan. EBAZen apustua izan behar da mantentzearen alde egitea, hiztunari esatea gordetzeko ahalegina egin behar dela hizkera formal eta zainduan.

V.2. atalean ere garbi ikusten da euskararen sistema fonemikoari eutsi nahia, lagundu nahia: «<s, z> eta <ts, tz> hizkera zainduenetakoko pare hauek bereiztea hobetsiko da» (Euskaltzaindia 1998: 488).

Azpitarratuko nuke «hobetsi» aditza erabiltzen dela arauan bertan; aski aditz eskuzabala... Bereiztea hobesten da, zertarako? Hainbatik hainbatean, erabilera «profesionalerako», beste aukera guztiak berdin izanik, <s> eta <z> bereiztea nolabaiteko gehigarritzat har dadin.

Bestetik, <z, s> pareari arreta handia jartzen zaion arren, agian oharmentaren aldetik nabarmenena delako, kontuan izan <tz, ts> bereizketan, <ts> ez dela beti [tʃ] izaten, [tʃ] baizik. Beraz, ahoakera hori ere kontuan izan behar da.

Euskarazko hotsak gorde nahia ikusten da baita ere kanpoko hotsetatik babestu nahi duten arauetan. Ideia horrek badu garrantzia, kanpoko hotsen aurrean euskarazko hotsak gordetzen, indartzen dituelako. Horien adibide dira ondoko arauak (Euskaltzaindia 1998: 488):

- V.2. Bestalde <z> euskaraz beti (eta areago hizkera zainduetan) zistukaria da eta gaitzetsi egin behar da gaztelaniazko ahoakera hortzartekoa (gazteleraazko *zapato* hitzaren lehen kontsonantea, alegia). Beraz, *eskizofrenia* hitzaren lehen eta hirugarren kontsonanteak zistukariak dira (bata apikaria eta bestea bizkarkaria); halaber *soziologia* hitzaren lehena eta bigarrena.
- V.4. <r, rr> euskaraz beti (eta areago hizkera zainduetan) hortzobikari dira eta gaitzetsi egin behar da frantsesezko ahoakera ubularra (frantsesezko *rue* hitzaren lehen kontsonantea, alegia).

Azpitarratuko nuke «gaitzetsi» aditza; ubularrak ordezkatu egiten du <rr>, beraz, euskarazkoa galarazten du.

Euskarazko hotsak gorde nahia dago ondoko honetan ere: «V.1. <g> <e> eta <i> bokalen aurrean beste bokalen aurrean bezalaxe ahoskatu behar da ahoskera zainduan behintzat (hala nola *geologia*)» (Euskaltzaindia 1998: 488). Maileguak izanik, joera izan da Hegoaldekoek gaztelerazko moldeari jarraitzea eta Iparraldekoek frantsesarenari, hau da, gaztelerazko [x] *filolo[x]ia* eta frantsesezko [ʒ] *filolo[ʒ]ia*, alegia. Bi norabidetatik doa, elkarrengandik bereiztuz. Horregatik, bereizketa ez areagotzeko, <g> gainontzeko bokalekin ahoskatzen den bezala ahoskatzea gomendatzen da (amankomunean denok duguna).

Hala, [x] hotsa ukitu dugu, hainbat buruhauste sortu izan duena. VIII. arauak haxe dio (Euskaltzaindia 1998: 489):

- VIII. <j> letraren euskarazko ahoskera oinarritzkoa <y> da eta hori da hizkera zaindurako hobesten den ahoskera, oro har.
- VIII. 1. <j> hitz hasieran <y> ahoskatuko da (hala nola: jateko *yateko*, jokalaria *yokalaria*).
- VIII. 2. <j> hitz barruan gertatzen denean, <y> izango litzateke ahoskera zainduena.

Ikus daiteke euskarazko hots bateratzaileenaren alde egiten dela; guztiek duten hots komunaren alde (<j>ren ahoskera desberdinen jatorri historikoa denaren alde).

M.B.— Idatzia den bezala ahoskatzen ikasi dugu eskolan. Hau EBAZen filosofiaren kontra ez ote, Irantzu?

IRANTZU EPELDE.— Arauak atalez atal ikusten ari garen honetan, nik kontsonante-bilkura batzuk izango ditut aipagai. Bereziki ozenki irakurtzeko eta ahoskatzeko garaian bitasunak gertatzen direnean, arauak bide batzuk erakusten ditu, betiere ahoskera zainduari dagokionez.

Bide horietako bat «ez» partikularen ingurukoa da, edo, hobeto esanda, «ez + kontsonantea» segidaren ingurukoa. EBAZen, hiru arau arduratzen dira «ez» partikularekin osatutako bilkuretan ahoskeraren nondik norakoak arautzeaz.

Lehena, X. araua da. Arau honetan «ez» partikularen ondotik herskari ahostunak datozenean nola jokatu arautzen da (Euskaltzaindia 1998: 489):

- <zb, zd, zg> ahoskera zaindurako ere «ez» adberbioaren ondoren, ondorengo <d> kontsonantea (aditz-formen hasieran agertuko dena) ahoskabe ebaki behar da (hala nola: ez da *ezta*. «Ez» adberbioaren ondorengo <b, g> kontsonanteak ere ahoskabe ahoskatzea hobesten da [...]. Hortik kanpo ere <z> eta <b, d, g> ahoskeran biltzen diren guztietan ahoskabetzea onargarria da [...].

Hurrena, berriz, XI. araua da. Bertan, «ez» partikularen ondoren txistukari bat (<z>) datorrenean nola jokatu arautzen da: «Ahoskera zaindurako ere «ez» adberbioaren azkeneko <z> kontsonantea eta ondorengo <z> batera ebaki behar dira afrikatua osatuz (hala nola: ez zara *etzara*, ez zetozela *etzetozela*, ez zenion *etzenion*, ez zuen *etzuen*)» (Euskaltzaindia 1998: 489).

Hirugarrena eta azkena («ez» partikulari dagokionez), XIII. araua da: «Ahoskera zaindurako «ez» adberbioaren ondoren <n, l, h> kontsonantez hasitako aditz-formak agertzen direnean, euskara batzuetan <z> ez da ahoskatzen. Ahoskera zaindutat hartuko da horrelakoetan <z> ahoskatzea eta baita ez ahoskatzea ere» (Euskaltzaindia 1998: 490).

Azkenik, beste kontsonante-bilkura batzuez arduratzen da XII. araua: «<nz, lz, rz> eta <ns, ls, rs> Letra-bilkura horietako txistukaria afrikatu egin ohi da euskaraz (hala nola: *unibertsitate*, *Frantzia*, *faltsua*). Hitz-mugan ere ordezkatzeko hori egiten den euskaretan afrikatzea onartzen da ahoskera zaindutan (hala nola: *esan zuen* esantzu; *eman zion*, *emantzion*)» (Euskaltzaindia 1998: 489-490). Ohargarria da euskarak izan duen tradizioari jarraitzen diola hamabigarren arau honek.

M.B.— Ohartaraziko dugu hizkuntza bat hizketa bihurtzen denean, honek prosodia dakarrela. Orduan, Lourdes, hitzunaren eta entzulearen adostasun horretara joateko nola lagundu gaitzake EBAZek?

MIREN LOURDES OÑEDERRA.— Tarteka, gehiago edo gutxiago, baina agertzen da prosodiaren inguruko arauaz galdera. EBAZen badago prosodiari buruzko araua: ageriko araurik eza da arau, nahiz horretan inozoegi, *naifegi* jokatu genuen. Euskaltzaindiak —ez Euskara Batuaren Batzordeak (non Ahoskera Lantaldea txertaturik baitzegoen), ez Osokoak— ez zuen besterik eskatu. Hori hala izan zen, onenean, arauarekin batera lantaldeak 1998ko errendapen txostenean (Oñederra 1998a) eta 1998an Donezteben aurkeztu ziren txostenetan (Oñederra 1998b, Etxeberria 1998) ematen zelako prosodiaz proposatzen zenaren berri (arauarekin

batera argitaratu ziren); lan haiek ez dira zabaldu edo ez dira irakurri edo ez dira ulertu. Txarreanean, inork ez zuen prosodiaz galdetu, ahaztu egin zirelako, prosodia ahaztutzea errazegia delako.

Zer da prosodia? Modu zabarrean, bokal eta kontsonantez gainerakoa hizketan; teknikoxeago: hitzak ahoskatzean hitz horiek denboran txertatzeko erabiltzen ditugun erritmo- eta doinu-moldeak. Denborak eta erritmoak hizketa ekoitzi eta hautematea posible egiten dute: hotsak doinu-erritmo moldeetan ezartzen dira, kantaren hitzak partituran bezala eta horrek hizkera funts-funtsean baldintzatzen du, ahoskeraren atalik inportanteena da alde horretatik, gainerakoen sustentarri eta eragile delako.

OHARRA: «Azentua» ez dut aipatu ere egin, eta horixe izaten da, ahoskerari buruzko eztabaidetan, ateratzekotan, ateratzen den bakarra asko eta askotan... Izan ere eskatu ohi den araua ez da prosodiazkoa, azentuarena baizik. Azentua erritmoaren eta doinuaren zerbitzura dago, batez ere erritmoarenera. Prosodiaren funtsezko osagaiak erritmoa eta doinua dira (eta euskaraz silaba da erritmoaren agente nagusia; hobe legoke esatea ziurrenik azentuak, erritmoa markatzean, ez duela silaba «menperatzen»).

Hizkuntza (heldutan ikastea edo lehen hizkuntzaren ezagutza modu formalean eta berariaz sakontzean) ikastea, buruz ikastea hizkuntzaren formak, memorizatzea, hiztegiaren eta gramatikaren menpe (h.d. gramatika helburu nagusi dela) garatzen bada, horrek berarekin lotua dakar azentua: hitza, izena, aditza, erroa, aditz-aldia edo atzizkia adieraziko duen fonema-katea azentu jakin batekin memorizatzen da. Horrela azentua «lexikaldu» egiten da.

Gaztelaniaz arazorik ez horrekin, halakoxea baita hiztegiaren zati batean; gainerakoan ez, fonologikoa da (frantsesez beti bezala) eta ez lexikoa, baina edonola ere hizka banatzen da eta aski finkoa da hitzaren azken aurreko silaban². Horrexegatik gaztelaniaratzten dira maileguak azken aurreko azentuarekin: «hemos comido *marmitá*ko», «nos han bailado un *aurre*sku», «hemos quedado en el *Beartzána*». Gaztelaniaz, estiloaren, lastertasunaren eta abarren arabera urtu daitezke azentu batzuk, baina ez dago erabateko aldrebestarik inoiz; oso adierazgarria da fonema-

² Ondoko adibideetan tileta hitzunaren oharrena (nabarmentasun erlatiboarena) adierazteko erabiltzen da modu inpresionistan. Hain zuzen ere, irakasteko orduan, hitzunaren oharren eta intuizioekin aritzea da ziurrenik xehetasun akustikoen neurketekin aritzea baino eraginkorragoa.

-bilkura beraz osatutako hitz bat hartzea eta alderatzea nola erabiltzen dugun gaztelaniaz eta nola euskaraz. Ikus dezagun zer gertatzen den euskarazko «orno» eta gaztelaniazko «horno» (biak /orno/) hitzekin ondoko adibideetan:

Euskaraz:

—*órnoa hautsi omen du.*

—*òrnoá? ze ornó?*

Gaztelaniaz:

—*enciende el horno*

—*¡el horno! ¿qué horno?*

Euskaraz —euskalkiak euskalki— askoz indartsuago da esaldiaren (sintaxiaren eta morfosintaxiaren) erritmo eta doinua, hitz bakoitzaren azentua baino. Silaba-aldikotasuna funtsezkoa du hizkuntzak eta esaldia du neurri prosodiko, hitza baino areago (hori bide da azentu kokapenaren maila hierarkia prosodikoan).

Ikaslearen unitate lexikoak burutik azentuz markatuta datozenean (adibideak: *ikaskéta, géla, aparkaléku, horregátik*) bortitzagoa da hizkuntzaren joeren kontrako prosodia, esaldiaren araberrako aldakortasunik gabea. Errazagoa da, esaldiaren araberrako malgutasun hori ikasi ez bada, besterik ezean, hitzak gaztelaniaz bezala bakoitza bere —gehienetan azken-aurreko— azentuarekin ateratzea euskarazkoa ez den erritmoa eraikiz. Esaldika egin ordez hizka egindako publizitatearekin, besteak beste, ohituta gaude; bestelako hizketaldietan ere ohikoak dira ondokoak bezalakoak: *jatéko ordúa, bai... gatázka! gatázkarik gábe....*

Horien antzeko hamaika egon daitezke..., baina goazen axola duenera: nola demontre konpondu hori? Bide oparoa da, Julia Marín bezalako ahazkoaren teknikan aditu direnen laguntza bilatzea. Ozen irakurri eta irakurraziaz eskoletan ere bada zereginik; irakasleak ikasteko, hitzak zerrendatuaz baino esaldiak ahoskatuaz, kantuen bidez, poesia eta bertsoak errezitatuz eta kantatuz.

Halako jarraibideak ezin dira arau-formatoan idatzirik eman. 1998ko Jardunaldiaren ondorioetan esandakoak ikastaro beharrez (Oñederra 1998c), orduko artikulua irakurri gabe edo ahaztuetan lo gelditu zena, garatzen eta hedatzen

saiatu gara 2015eko eta 2019ko Jardunaldietan (Oñederra *et al.* 2015, Oñederra 2019) eta baita hainbat ikastaro eta mintegitan ere.

Arauan idatzita dagoenak badu noski prosodiarekin zerikusia, arau-atal zenbaitetan zuzenagoa dena. Esaterako, (mendia vs *mend[j]a*), edo bokalarteko ttakarenak (horiek vs *hof[j]ek*). Horietan silaba-kopuruak, hitzaren iraupena, beraz esaldiaren erritmoa, ukitzen ari gara.

Diptongoak egiteko edo ez egiteko, erritmo-aldaketa bat behar da eta horrek ahalegin berezia eskatzen du, esaldiaren prosodia honda dezakeena esalditan, behar bezala ikasten ez bada. Esalditan ikastea ez da azentu kontuetarako bakarrik onuragarri, oro har prosodia osorako baizik eta, hortik, baita bokal-kontsonanteen ahoskera egokirako ere.

Horixe da esku artean dugunaren funts-funtsezko galdera: nola ikasi kantatzen kantatu gabe?

Bibliografia

ETXEBERRIA, Pilartxo (1994). «Hizkera jasoaren ingurukoak», *Euskera* 39: 1527-1532.

— (1998). «Mintzakantuaren oharrena», *Euskera* 43: 425-437.

EUSKALTZAINDIA (1998). «Euskara batuaren ahoskera zaindua», *Euskera* 43: 485-490.

ONEDERRA, Miren Lourdes (1994a). «Ahoskera araupetzeaz», *Euskera* 39: 1523-1526 eta 1589-1605.

— (1994b). «Abiaburu zehatz batzuk», *Euskera* 39: 1533-1542.

— (1998a). «Ahoskera Lantaldearen errendapen txostena», *Euskera* 43: 265-274.

— (1998b). «Prosodiaren oraina eta ahoskera arauak», *Euskera* 43: 439-449.

— (1998c). «Ahoskera jardunaldiak: ondorioak», *Euskera* 43: 472.

—, ELORDUI, Agurtzane, EPELDE, Irantzu, ETXEBERRIA, Pilartxo, JAUREGI, Oroitz eta SALABERRIA, Jasone (2015). «Ahoskerak axola du», *Euskera* 60: 499-531.

— (2019). «Ahoskera arautzeaz eta ikaste-irakasteaz», *Euskera* 64: 939-957.